

cování. Od tohoto okamžiku byl text autorizován i se změnami, které do něho vnesl redaktor. Respektování redaktorských úprav je v tomto případě nutno považovat za stejně aktivní, promyšlený čin autorův, jako jím bylo jejich odmítnutí nebo přepracování; redakční úpravy se stávají s vědomým souhlasem autora organickou součástí jeho textu.

Tuto vědomou autorizaci cizích úprav je ovšem třeba odlišovat od autorizace formální, kdy dílo sice vycházelo za autorova života, avšak autor se na jeho vydávání z různých důvodů nepodílel, nebo kdy autor při novém vydávání prováděl v textu ojedinelé úpravy, avšak celý text detailně nerevidoval; ponechal-li v něm cizí zásahy, stalo se tak jen proto, že nad nimi vůbec neuvažoval. Stejně tak nelze v textologii přijmout „bianco autorizaci“, kdy totiž autor dá předem někomu právo zasahovat do jeho textu.*

* Takové povolení dal např. původně i Bezruč Herbenovi, když mu v jednom dopise napsal, aby „příště korigoval, jak chce“.

Znamená to tedy, že textolog může respektovat jen ty neautorské úpravy, o nichž bezpečně ví, že prošly rukou autora a že v textu zůstaly s jeho plným vědomím.

Poslední skupinu možných poškození výchozího textu, která textolog odstraňuje, když pořizuje kanonické znění, tvoří vědomé vnější zásahy. Takovými zásahy jsou nejčastěji škrty, ale mohou to být i konkrétní změny. Pokud o nich existuje přímý doklad (např. upravený obtah sazby, úřední zprávy v archívních materiálech apod.), je obnovení původního textu jednoduché. Většinou však musí textolog odhalovat stopy této činnosti ne-

přímo, tj. rozbořen samotného textu, přihlédnutím k dobové praxi, studiem dostupných archívních materiálů.

Vedle škrtnutí, které se do textu promítly přímo, máme často co dělat s úpravami, které provedl autor v důsledku vnějšího zásahu, kdy např. nahradil škrtnuté místo novým textem. (Takové případy jsou častější v poezii — v pravidelném verši nemůže autor nechat mezery po vypuštěných slovech.)

ÚPRAVA TEXTU K VYDÁNÍ

Jak bylo podrobněji vyloženo v předchozích partiích, cílem textové kritické práce při vydání díla je vypracování textu, který 1. vyjadřuje autorův poslední tvůrčí záměr (určení výchozího textu), 2. je zbaven koruptel všeho druhu a vnějších zásahů (vypracování kanonického textu). Jak určení výchozího textu, tak vypracování textu kanonického jsou ve značné míře determinovány objektivním stavem předmětu, logikou faktů obsažených v samotném materiálu. Úkolem editora je odhalit tuto logiku, zastřešnou nánosem často složité historie textu, zejména historie publikační.

Úprava textu k vydání, která je konečnou fází editorovy práce, není přímo podmíněna vlastním materiálem, literárním dílem, které vydáváme, i když je s ním úzce spojena; je převážně věcí určité konvence. Je ovšem žádoucí, aby tato konvence byla pro ediční praxi závazná a aby se řídila, alespoň rámcově, jednotnými a pevnými zásadami. Podle nich je nejen třeba ovládat normativní pravopisná pravidla a podřizovat jim zpracováváný text ve věcech čistě pravopisného charakteru,

ale i znát a respektovat stav jazyka v době vzniku a vývoje díla, a zaujímat tedy správné stanovisko k jazykovým skutečnostem, které již nejsou živé v současném jazykovém povědomí.

Naše dnešní vydavatelská praxe má ve všech typech edic — tedy i u tzv. vědeckých edic s kritickým aparátem — na zřeteli širokou obec čtenářskou; uplatňuje se zásada upravovat text vzhledem k současnému čtenáři. Od tzv. diplomatických vydání se upustilo — fixování dobového pravopisu či autorových pravopisných zvláštností a omylů nemá význam ani praktický, ani badatelský. Věrný otisk původního znění (který ostatně nejlépe podá faksimile) může mít svou cenu nanejvýš jen tam, kde je vydání textu míněno především jako materiál pro další studium (náčrt, poznámky, dokumenty) nebo jako ukázka, která provází edici a pomáhá názorně osvětlit složitější textově kritický výklad. Úprava textu s ohledem na současného čtenáře nesmí na druhé straně zabíhat do opačného extrému: nelze ji chápat (což se dosud někdy v praxi děje) jako „jazykovou úpravu“ podle současné normy. Text vydávaného díla musí zachovávat specifickou podobu autorova jazyka a stylu, tedy i s eventuálními odchylkami od spisovné normy (dnešní i z doby autorovy), ať se týkají lexika, hláskosloví, morfologie či syntaxe a ať jsou jakéhokoliv původu (dialekt, obecný jazyk, rozkolísanost normy v textech obrozenských apod.).

Už r. 1907 stanovil v podstatě tyto zásady J. Jakubec v Naší době: „Jde o to, podati auktora věrně: jeho ducha, jeho myšlenky, ovšem i jeho individuální mluvu jakožto nezbytnou součást jeho bytosti s jeho zvláštnostmi frazeologickými i syntaktickými, s odchylkami tvaroslovnými i hláskoslovnými, s jeho lexikálním fondem jazykovým.

Něco jiného je pravopis a s ním též interpunkce. Pra-

vopis je konvence doby, pouhé značky mluveného slova. Pravopis jsou pro čtenáře cesty a stezky, jimiž postupuje cizí myšlenka písmem zachycená do jeho duše. Podle pohodlí cesty má tato myšlenka přístup do duše čtenářovy lehčí nebo snadnější. Většina moderních spisovatelů, kdyby měli v době rychlíků a expresních vlaků z Prahy do Paříže cestovat pěšky nebo v poštovním voze, raději od cesty upustí. A tak je tomu i se starým auktořem. Kolik čtenářů přečtlo by jen Komenského Labyrint v původním vydání, nehledě ani k spisům starším, Husovým, Štítného! Ale stanovíme-li princip pro vydávání auktořů, musí býti týž pro dílo napsané před 70 lety jako před stoletím nebo třemi či pěti stoletími; co pro Máchu, musí stejně platiti pro Komenského jako pro Chelčického. Nedovedu výrazněji objasniti svůj požadavek, nežli jak jsem jej slyšel vyjádřiti od prof. Hostinského. „Představuji si,“ řekl, „že by např. Blahoslav svůj spis diktoval dvěma písařům: současnému a písaři naší doby. Oba napíší totéž, jeden pravopisem XVI. století, druhý pravopisem naším, ale myšlenka i mluva zůstane táž v obou případech.“ Jest ovšem často nemožno určit, co je pravopisná konvence doby a co je podstatná charakteristická známka individuální mluvy auktořovy; nesnáze stupňují se zvláště tam, kde se nám nedochovaly původní rukopis nebo úprava díla spisovatelem samým. Ale proto právě chceme, aby vydával starší auktoři odborník, který má tuto hranici určit. Při vydání fotograficky věrném je odborník zbytečný: tuto práci pořídí sazeč a korektor, čím méně budou jazykově školeni, tím lépe; aspoň bychom měli větší záruku, že nám vytisknou auktořa věrně tak, jak jej našli v starší předloze.“

Úpravou textu tedy rozumíme především úpravu po stránce pravopisné, dále odstranění autorových jazykových omylů (mluvnických a pravopisných, ať náhodných nebo způsobených neznalostí) a konečně odstranění jevů,

kteřé do autorova jazyka vnikly pod přechodným tlakem dobové normy a kodifikace.

Hlavní zásadou ediční praxe je ponechat všechny takové tvary a podoby v jazyce, které jsou vysvětlitelné a možné, ať již jsou historicky doložené (v mluvnících, slovnících), odjinud známé (z jiných autorů), nebo odvozené (slovní analogie, příbuzná slova).

K tomu, aby se rozlišilo, co je správné a co chybné, je zapotřebí důkladné znalosti jazyka autorova, a to v rozsahu jeho celého díla, nikoli pouze té části, kterou právě připravujeme k vydání. Protože autorovo dílo je spjato s dobou, ve které vzniklo, je třeba i hlubšího seznámení s jazykovým materiálem této doby, především s jazykem soudobých autorů. Oporou při určování náležitosti určitého jevu jsou jazykové slovníky s dokladovým materiálem, dobové mluvnice a pravidla (brusy), které dávají obraz tehdejší normy, a v neposlední řadě ediční poznámky v již vydaných kritických edicích.

Detailnější výklady, které otiskujeme v příloze, slouží k ilustraci zásad, které by měly být obecně platné pro úpravu textů novodobých autorů (tj. od obrození do současnosti). Vycházejí z kritických a edičních zásad pro vydávání novočeských autorů (Věstník ČAVU 1947, str. 64) a shrnují výsledky ediční činnosti Ústavu pro českou literaturu, reprezentované především českou řadou Knihovny klasiků, Národní knihovnou a Spisy F. X. Šaldy. Zároveň mají názorně na příkladech ukázat, s jakými eventualitami se může editor při své práci setkat, a naznačit, jak je třeba se s nimi vyrovnat. Bylo by omylem chápat je jako striktní a vyčerpávající předpis. Obecná pravidla budou platit pro všechny autory a pro každý text bez výjimky. Každý autor má však svou vlastní jazykovou problematiku, svůj úzus, do nichž musí editor proniknout a k nimž musí zaujmout stanovisko. Někde půjde o osobitou interpunkci, jinde o psaní velkých písmen,

užívání dialektismů, archaismů atd. V jiné situaci budeme u autorů 20. století, a v jiné u autorů raně obrozeneckých, kde ještě nelze dost dobře mluvit o kodifikaci normy a kde jsou jazykové poměry velmi neustálené. Jedinou oporou je tu často jen znalost jazykového materiálu z děl jiných autorů, hledání a porovnávání analogických případů. Do jisté míry se může lišit práce s textem prozaickým od práce s textem veršovaným, kde se kromě zvukových kvalit uplatňují i rytmické vlastnosti verše. Podobně se může lišit práce na úpravě textu, který je celý psán spisovným jazykem, od práce s textem záměrně využívajícím nespisovných (mluvených) útvarů jazyka, jako jsou nářečí, obecná čeština, slangy apod.

Výraznou vlastností některých jazykových jevů (hlavně v kvantitě) je *kolísání*. Máme tu na mysli výskyt dvojí podoby určitého jevu (*jmeno — jméno, myšlenka — myšlénka, dveře — dvéře, z Chrudimi — z Chrudimě, smí — smějí, padl — padnul* apod.), a to nejen u různých autorů určitého období, ale i u téhož autora, často i v jednom díle. Tyto jevy bývají někdy méně, jindy více frekventované, nebo jen ojedinělé. Kolísání, které bývá často odrazem rozkolísanosti dobového systému, v textu ponecháváme. Jen jevy ojedinělé můžeme vyrovnávat ve prospěch frekventovaných, ale o tom, jde-li o výskyt ojedinělý či ne, rozhodujeme na základě znalosti celého díla. Může totiž někdy jít o jev, který teprve začíná pronikat do autorova jazyka nebo je charakteristický pouze pro určité údobí autorova vývoje, a jeho odstranění by nebylo správné (může být i jedním ze znaků autorství a pomůckou při jeho určování).

Jen v případech čistě pravopisné povahy je nutná důsledná jednotnost (např. u psaní spřežek, při přepisu přejatých slov, ve způsobu užívání velkých písmen atd.).

Je pochopitelné, že největší obtíže představují a největší nároky na důkladnost editorovy přípravy a znalosti

jazyka kladou texty starší, raně obrozenské. S postupně se upevňující kodifikací normy ubývá na problematice lexikální, hláskoslovné i tvaroslovné a odchylky od současného úzu jsou víceméně povahy pravopisné. Ale i u současného, moderního autora můžeme narazit na zcela odlišné užití kvantity, na zvláštnosti lexikální apod., jež by mohly svádět ke zbytečným opravám. Zde je třeba zvlášť velké opatrnosti, neboť v naprosté většině případů nejde o omyly autorovy nebo přestupky proti normě. Některé zdánlivě překonané jazykové jevy se totiž ještě dlouho drží a přežívají daleko svou dobu v povědomí spisovatelů, kteří jich někdy bezděky, někdy vědomě a záměrně užívají.

Z týchž zásad jako úprava jazyka textu vychází v podstatě i úprava interpunkce. Řídíme se v zásadě dnešním pravopisným systémem, tj. upravujeme autorovu interpunkci v místech, kde je v rozporu s mluvnickou a pravopisnou normou.

Česká interpunkce zdůrazňuje sice především mluvnickou stavbu písemného projevu, ale zároveň, i když v druhé řadě, postihuje i jeho stavbu významovou a zvukovou. Proto nelze chápat interpunkci jen jako záležitost čistě formální a upravovat ji v textu mechanicky podle současné normy. Vždy si musíme klást otázku, do jaké míry může mít odchýlná autorova interpunkce také jiný účel než mluvnický, není-li jí užito záměrně, např. z důvodů rytmických či k vyjádření slohových a významových odstínů, které není schopna postihnout normativní interpunkce.

Způsob úpravy textu bude tedy ve všech typech edic*

* S výjimkou edic upravovaných pro mládež školního věku.

stejný. Bude respektovat autorův jazyk se všemi jeho charakteristickými individuálními znaky (archaismy, dialektismy, lidový jazyk atd.) i dobovými jazykovými zvláštnostmi, které mají své opodstatnění v jazykovém vývoji. Úprava textu se tedy omezí převážně na stránku pravopisnou a vždy bude směřovat především k tomu, aby neporušila zvukovou realizaci textu.

S úpravou textu souvisí také úprava jeho členění. V tom ohledu bývají někdy mezi jednotlivými textovými prameny rozdíly. Změny mohou být způsobeny různými příčinami nebo vlivy a také jejich výsledky mohou být rozmanité.

Původcem změn může být jak autor sám, tak i opiso-vač, redaktor, sazeč, metér nebo i grafik (grafický upravovatel knihy). U všech původců změn kromě grafického upravovatele knihy mohou být změny, ke kterým došlo, buďto záměrné, nebo bezděčné, mimovolné. „Záměrem“ je někdy též autorova ochota vyhovět technickým pracovníkům, nebo zase snaha technických pracovníků nejjednodušším způsobem vyhovět platným typografickým normám. Jde přitom zvláště o odstavce a o textové změny vyplývající někdy u časopiseckých otisků z té skutečnosti, že je dílo tištěno na pokračování, takže někdy vzniká mechanicky na švu mezi pokračováními typografický „odstavec“, někdy — s ohledem na čtenáře časopisu — dochází k úpravě počátku navazujícího textu, a tyto změny někdy přecházejí až do konečného znění.

U veršovaného díla, které není psáno v pravidelném strofickém útvaru, mohou být změny v členění do odstavců rovněž autorské nebo cizí, záměrné (do této skupiny je tu třeba počítat i změny vynucené technickými okolnostmi) nebo bezděčné. Nemůžeme-li dokázat autentickými autorskými prameny, že změny (tj. stažení odstavců nebo rozdělení odstavce) provedl autor sám, a to bez nátlaku ze strany tiskárny, zato však se zřejmou a pochopitelnou

snahou o uplatnění uměleckého záměru, například o přehlednější výstavbu místa, nemůžeme každou změnu v členění odmítnout bez prozkoumání. Vedle zřetele k motivické výstavbě a ke kompozici místa má rozhodující vliv zjištění, byla-li či nebyla provedená změna ve vztahu k technickým problémům sazby, zejména k obtížím při lámání textu na daném místě nebo v jeho blízkém okolí, především tehdy, kdy by měla měla některá blízká následující stránka začínat neúplným, tzv. východovým řádkem.

Konstatujeme-li nepochybné vnější technické příčiny změn a jsou-li provedené změny kromě toho v rozporu s organickou výstavbou místa, nepřijímáme změnu a restituujeme členění původního staršího znění.

Autorovo autentické konečné členění textu, které bylo zjištěno prozkoumáním všech textových pramenů, je ovšem nutno v kritické edici i ve vydáních z ní vycházejících zachovat přes všechny nesnáze, které by se stavěly v cestu při práci tiskárny. Aby pak byly bezpečně zřetelné i předěly, které připadají na konec stránky, kde nelze členění vyjádřit volným řádkem nebo kde takové pauzování není dostatečně zřetelné (při přesazbách dochází tu v nových vydáních, která mají jiný obraz stran, k chybnému stažení odstavců), nebo které by jinak mohly být nejisté, doporučuje se zvláště u veršovaných textů, které nejsou psány v pravidelném strofickém útvaru (ale pak i v takových pravidelných útvarech), tisknout první verš každého odstavce (a také samostatného verše i každé pravidelné strofy) se zářázkou.

To už se týká grafické formy textu, tj. úpravy jeho strof nebo odstavců. V básnických sbírkách mohou jednotlivé verše začínat všechny a linea — jak je nejobvyklejší — nebo s různě odstupňovanými zářázkami, takže báseň tvoří osobitý obrazec; všechny verše mohou být také umístěny středově „na osu“. Báseň může být psána nebo tištěna pouze s minuskulemi nebo normálně, bez

interpunkce nebo s obvyklou interpunkcí. K vyznačení důrazu se užívá rozmanitých grafických způsobů, od prostrkávání a odlišného druhu písma až k majuskulovým iniciálám a k vyznačování celých slov majuskulemi.

Všecky tyto znaky grafické formy básně jsou často závislé na dobové zvyklosti, souvisí se stylem doby. Ke změnám tu dochází také buďto z vůle autorovy, anebo vnějším zásahem (mimoděčným nebo záměrným). Jejich rozlišení není vždy snadné, a nejsou-li zachovány autentické autorovy předpisy pro novou, změněnou úpravu při tisku básní, neobejdeme se bez sledování většího počtu autorových knih v pozdějších vydáních. Srovnáním všech textových pramenů je možno ve většině případů odkrýt změny ve stažení nebo rozdělení odstavců nebo strof, kde je způsobil sazeč nebo metér proto, že se při lámání dostal do tísňe pro nedostatek místa, nebo naopak proto, že místo přebývalo. Obtížnější bývá určení autorova podílu na celkové grafické podobě odstavců nebo strof, když například v knižnici, ve které vyšla izolovaně některá autorova sbírka nebo výbor z jeho veršů, anebo v souborném, autorově konečném vydání celého díla je zavedena uniformující úprava, provedená odborným grafikem. Nemáme-li autorovo vyjádření v té věci, jsme na pochybách, zdali si uniformující úpravu přál, nebo s ní aspoň souhlasil, nebo mu byla vnucena. Postupujeme pak při rozhodování od případu k případu. Všeobecně řečeno, veskrze jednotná úprava je podezřelejší než úprava s odchylkami. Odchylky mohou signalizovat případy, kdy autor z dobrých důvodů setrval na původní úpravě. Naopak vzhledem k textu násilné unififikování grafického vzhledu a uspořádání může být výzvou k zvýšené opatrnosti. Některé texty by se na první pohled unifikuující úpravě vzepřely (srov. například Wolkrovu báseň *Host do domu*, *Básně*, 1953, str.38). Editor se musí po poznání všech těchto skutečností rozhodovat často individuálně,

ale vždy musí být způsob řešení jednotný pro vydávaný svazek, popřípadě pro řadu svazků.

Literární dokumenty, jako jsou dopisy, deníky, zápisky, koncepty, náčrty a podobně, zpracováváme v kritickém vydání stejně jako umělecké nebo jiné ucelené texty, pokud jde o stránku jazykovou a pravopisnou. Avšak zatímco v edici ucelených uměleckých textů zaznamenáváme vývoj textu, popřípadě různocnění v kritickém aparátu, u textů dokumentárního charakteru zaznamenáváme všechny fáze, které pocházejí z autorovy ruky, přímo v textu. Postupujeme přitom zpravidla takto: škrty, úpravy omylů a autorovy změny, k nimž docházelo přímo při psaní (slova, výrazy nebo vazby), zaznamenáváme tak, že původní stav klademe do špičatých závorek a za ním uvádíme stav konečný. Doplnky a vsuvky, které autor nadepsal nad původní text nebo pod něj a zařadil je zatahovacím znaménkem, i takové, které vepsal do mezislovních mezer (často v souvislosti s úpravou sousedních členů), vřazujeme do textu, avšak původní stav (před úpravou) otiskujeme před upraveným zněním rovněž ve špičatých závorkách. Tímto způsobem však neregistrujeme takové meziřádkové vpisky, které neznamenaají změnu vyjádření, nýbrž které jenom opravují běžnou písařskou chybu (např. vlastní pisatelovo opomenutí nebo výpustku nezbytného členu). Podle okolností připojujeme popisnou a interpretující poznámku v aparátu. Potřebný popis vývoje textu podáváme v aparátu také tehdy, jestliže jej není možno vyjádřit běžnými značkami v textu nebo kombinací uvedených způsobů.

Jestliže je autorský text nějak porušen, ať vynecháním slova, nečitelností nebo vnějším poškozením, doplňujeme podle možnosti kontext konjekturami, které vkládáme do hranatých závorek. Ke konjekturám však saháme jen v nejnútnejších případech a tam, kde je doplnění neúplného slova nebo chybějícího výrazu jednoznačné.

Do textu tedy nevkládáme žádné výklady nebo upozornění; to vše patří do ediční poznámky, v níž se autograf popisuje, nebo do kritického aparátu. Jedině tehdy, je-li některé místo porušeno a nemáme-li pro ně vhodnou konjekturu, upozorníme na takovou situaci v hranaté závorce.

Uspořádání a rozvržení textu na stránce, které by odpovídalo uspořádání v autografu, zachováváme jen ve výjimečných případech, a to tehdy, jestliže by běžné, souvislé uspořádání zkreslilo textovou situaci a jestliže by ani popis v aparátu nepostihl přesně všechny zvláštnosti autografu (srov. například otisk náčrtu Máje, Spisy K. H. Máchy I, 1959, str. 351–353 a III, 1971, v oddílu Malý sešit). Ve složitějších případech je však nejlépe připojit k vydání faksimile takové stránky.

USPOŘÁDÁNÍ SPISŮ A JEDNOTLIVÝCH SVAZKŮ

Uspořádání autorových sebraných spisů vzniká z potřeby mít v ucelené řadě celé autorovo dílo, rozptýlené zpravidla v jednotlivých knihách, v časopisech, v neperiodických tiscích nebo dokonce ještě nepublikované a zachované jen v rukopisech či v opisech. Jestliže autor sám za svého života provedl konečný rozvrh celého svého díla, ať už tím, že je vydal, nebo tím, že sestavil plán na jeho uspořádání, je pořadatelova práce usnadněna, neboť autorův plán má být pro něho závazný.*

* Předpokládáme, že toto uspořádání nebylo ovlivněno žádnými vnějšími ohledy, autocenzurou, komerčními zájmy nakladatele apod.
